

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ГАБІТУС

Науковий журнал

Випуск 44



Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Редакційна колегія:

Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук, професор

Лісеєнко Олена Василівна – доктор соціологічних наук, професор

Алісаускієне Мілда – доктор соціальних наук, професор

Бендаравечіне Ріта – доктор соціальних наук та порівняльної політики, асоційований професор

Ендріулайтієне Ауксе – доктор психологічних наук, професор

Тавровецька Наталія Іванівна – кандидат психологічних наук, доцент

Терешкінас Артурас – доктор соціальних наук, професор

Хижняк Лариса Михайлівна – доктор соціологічних наук, професор

Волошенко Марина Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент

Кузьменко Вячеслав Віталійович – доктор філософських наук, професор

Деркач Лідія Миколаївна – доктор психологічних наук, професор

Асєєва Юлія Олександрівна – доктор психологічних наук

Науковий журнал «Габітус» включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з психологічних та соціологічних наук (спеціальності: 053. Психологія, 054. Соціологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Електронна сторінка видання – www.habitus.od.ua

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій (протокол № 12 від 26.12.2022 року)**

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Науковий журнал «Габітус» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 22415-12315P від 22.11.2016 року)

| | |
|--|-----|
| Астремська І.В., Кміт А.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ СИБЛІНГІВ..... | 147 |
| Бідюк І.А., Проніна В.А. ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ З ПАНІЧНИМИ АТАКАМИ..... | 152 |
| Васильченко-Держук К.А. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ІНДИКАТОР БЛАГОПОЛУЧЧЯ..... | 157 |
| Добриніна І.В. ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ..... | 162 |
| Казанжи М.Й., Вдовіченко О.В. САМООЦІНЮВАННЯ ТА ЕКСПЕРТНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЯК ДОСТОВІРНІ ДІАГНОСТИЧНІ ПРОЦЕДУРИ У ВИЗНАЧЕННІ СХИЛЬНОСТІ ДО РИЗИКУ..... | 167 |
| Кізь О.Б., Кікінежді О.М., Василькевич Я.З. ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ І ГУМАНІЗМ У СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ..... | 172 |
| Коренева Ю.П., Ляшко А.В. ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ ПРО СЕКСУАЛЬНІСТЬ..... | 179 |
| Левченко Є.М. КОМУНІКАЦІЯ ТА КОНФЛІКТИ МІЖ МОЛОДИМИ ПОДРУЖНИМИ ПАРАМИ..... | 189 |
| Логвінова Д.В., Логвінов О.В., Кортяк О.А. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ КОПІНГОВИХ СТРАТЕГІЙ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВОЇ СИТУАЦІЇ В УЧИТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ..... | 194 |
| Максимова Н.Ю., Красілова Ю.М. ТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПРОСТІР ЯК ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З АДИКТИВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ..... | 200 |
| Миропольцева Н.І., Довгань О.В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЗИСТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО СТРЕСУ..... | 205 |
| Миропольцева Н.І., Фисун Н.Г. ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОЇ НЕЗРІЛОСТІ В ПЕРІОД ДОРОСЛОГО ВІКУ..... | 209 |
| Молотокас А.А., Діденко С.В. ВПЛИВ ПСИХОТРАВМУЮЧИХ ПОДІЙ НА ВИНИКНЕННЯ ДЕПРЕСІЇ..... | 214 |
| Потапчук Є.М., Пилявець Н.І. САМОЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН..... | 219 |
| Радзівіл К.П. ДО ПИТАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ СУБ'ЄКТА В УМОВАХ ТРИВАЛИХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОТРЯСІНЬ..... | 224 |

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ І ГУМАНІЗМ У СВИТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

ANTHROPOCENTRISM AND HUMANISM IN THE WORLDVIEW AND PHILOSOPHICAL HERITAGE OF HRYHORII SKOVORODA

У статті проаналізовано гуманістичні і людиноцентричні виміри світоглядно-філософської спадщини Григорія Сковороди. На основі вчення видатного українського мислителя з позицій сучасної вітчизняної психологічної науки розкрито проблему людиноцентризму як важливої ознаки цивілізаційного розвитку суспільства, що визнає людину, її гідність, свободу, право на щастя, реалізацію власних здібностей як найвищі гуманістичні цінності.

Розгляд учення Григорія Сковороди з позиції гуманістично-екзистенційної психології дав змогу виокремити багатогранні контексти, зокрема побачити в людському індивіді активну діяльну особу, суб'єкта самоздійснення і свободотворчості.

Гуманістичні ідеї «сродності», самопізнання, «філософії серця», вільнодумства українського філософа осмислюються крізь призму інтегративно-особистісного, генетичного, суб'єктно-вчинкового підходів як психологічні орієнтири духовно-інтелектуального становлення зростаючої особистості.

У контексті людиноцентричної парадигми окреслено шляхи дослідження людини як суб'єкта життєтворчості в психологічних дослідженнях, пошук шляхів та методів означення перспектив становлення особистості, що суголосно Сковородинським «вслуховуванню у себе», шляхетності й аскетизму, усвідомленню власної психологічної і духовної сили на шляху до мудрості і щастя.

Образ Григорія Сковороди символізує для українців спадкоємність вікової історії нації. Погляди та ідеї видатного мислителя є джерелознавчою скарбницею світоглядної ідеології щодо формування національної та громадянської свідомості нової генерації, оновлення шляхів та джерел автентичного, сповненого індивідуального смислу життя українців та українок, цінними взірцями життєвої сили нашої нації і духовними дороговказами для нащадків у боротьбі за свободу і незалежність України.

Ключові слова: людиноцентризм, гуманізм, світоглядно-філософська спадщина Г. Сковороди, особистість, психологія, цивілізаційний розвиток.

The article analyzes the humanistic and anthropocentric dimensions of Hryhorii

Skovoroda's worldview and philosophical heritage. Based on the teachings of a prominent Ukrainian thinker from the standpoint of modern Ukrainian psychological science, the problem of anthropocentrism as an important sign of the civilizational development of a society that recognizes a person, person's dignity, freedom, the right to happiness, and the realization of one's own abilities as the highest humanistic values is revealed.

Examining the teachings of Hryhorii Skovoroda from the perspective of humanistic and existential psychology made it possible to distinguish multifaceted contexts, in particular, to see the human individual as an active person, a subject of self-realization and freedom creation. Humanistic ideas of "kinship", self-knowledge, "philosophy of the heart", free-thinking of the Ukrainian philosopher are understood through the prism of integrative and personal, genetic, subjective and action approaches as psychological guidelines for the spiritual and intellectual formation of a growing personality.

In the context of the anthropocentric paradigm, the ways of researching a person as a subject of life creation in psychological research and the search for ways and methods of determining the perspectives of personality development, which is consistent with Skovoroda's "listening to oneself", nobility and asceticism, awareness of one's own psychological and spiritual strength on the way to wisdom and happiness are outlined.

For Ukrainians the image of Hryhorii Skovoroda symbolizes the continuity of the centuries of the nation history. The views and ideas of the outstanding thinker are a source-based treasury of worldview ideology regarding the formation of the national and civic consciousness of the new generation, renewal of the paths and sources of authentic, full of individual meaning in the lives of Ukrainian men and women, valuable examples of the vitality of our nation and spiritual guideposts for descendants, in the struggle for freedom and independence of Ukraine.

Key words: anropocentrism, humanism, worldview and philosophical heritage of H. Skovoroda, personality, psychology, civilizational development.

УДК 159.9.01+141.2:165.742(477)(092)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.44.29>

Кізь О.Б.

к. психол. н., доцент,
доцент кафедри психології
Тернопільський національний
педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка

Кікінежді О.М.

д. психол. н., професор, професор
кафедри психології
Тернопільський національний
педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка

Василькевич Я.З.

к. психол. н., доцент,
доцент кафедри психології
Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

Сьогодні в умовах повномасштабної війни путінської Росії проти України, що триває у самому центрі Європи, гостро затребуваною постає проблема гуманізму та гуманності, людиноцентризму і людяності, свободи та гідності, екзистенційності буття людини у цивілізаційному виборі українського суспільства, що потребує нового осмислення творчої спадщини всесвітньо відомого українського філософа-

гуманіста епохи Просвітництва XVIII ст. Григорія Сковороди, чиї подвижницьке життя й діяльність для нас, його нащадків, є прикладом палкої любові до своєї Батьківщини, повчальним уроком боротьби за волю і щастя всіх людей.

У рік відзначення 300-річчя зі дня народження Григорія Савича Сковороди українські та зарубіжні вчені активно досліджують та інтерпретують доробок великого

любомудра, осмислюючи його постать та життєвий шлях, увиразнюючи новаторство, талант, здійснюючи глибокий аналіз його внеску крізь призму фахових підходів філософів, психологів, педагогів, літературознавців, істориків, політологів, теологів, музикологів та мистецтвознавців [4–6; 8–10; 12; 13; 23–25].

Філософські погляди Григорія Сковороди по-новому осмислені та ґрунтовно розкриті у працях Ю. Барабаша, Д. Багалія, М. Возняка, І. Головахи, І. Драча, І. Іваня, В. Ерна, Д. Козія, М. Ковалинського, С. Кримського, М. Поповича, І. Стогнія, Л. Ушкалова, Д. Чижевського, В. Шаяна, В. Шевчука та інших учених. У фаховій літературі презентовано дослідження впливу «філософії серця» на розвиток гуманітарної царини сучасної науки, у центрі якої – проблема життєвого сенсу людини, соціально-філософський аналіз проблеми духовності (В. Кремень, М. Братасюк, Г. Васянович, І. Захара, А. Мудрик, М. Рик, М. Скринник), а також учення про «сродний труд» (С. Вільчинська, Г. Волинка, Н. Добрянська, В. Костенко, Д. Слободянюк та ін.).

Погляди видатного мислителя знайшли широкій відгук і продуктивно розвиваються в українській психологічній думці. Найвиразніше ідеї Григорія Сковороди репрезентуються в межах гуманістично-екзистенційного, феноменологічного, інтегративно-особистісного та суб'єктно-вчинкового підходів. На теренах вітчизняної психології категорія особистості як одна із центральних у людинознавстві загалом та в академічній і практичній психології зокрема розглядається суголосно вченню Сковороди з погляду раціогуманістичної світоглядної й методологічної орієнтації (Г. Балл, І. Бех, Р. Трач), «ґенези здійснення особистості» (С. Максименко), духовно-екзистенційного розуміння особистості (М. Боришевський, В. Васютинський, Т. Говорун, Н. Жигайло, З. Карпенко, Р. Павелків, Е. Помиткін, М. Савчин, Т. Яблонська), як соціокультурна реальність, коли осмислює себе і своє життя в певних дискурсах (Т. Титаренко, В. Москаленко), суб'єкт самовизначення і здійснення вчинку (В. Роменець, В. Татенко), актуалізації творчої сутності людини (В. Моляко), історико-психологічної реконструкції психологічної думки та діалогічності української культури (І. Данилюк, В. Куєвда, В. Литовський, Ю. Рождественський, М. Слюсаревський, В. Турбан, В. Шмаргун, М.-Л. Чепа та ін.) [4; 8].

Проте лютий ворог тремтить перед філософсько-світоглядним ученням Сковороди, яке у його сприйнятті є містилицем української ідентичності. Цілеспрямовано

7 травня 2022 р. російські військові високоточною зброєю зруйнували Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди. На ці нищівні дії армії убивць у видатного філософа знаходимо відповідь. «Що дасть, – питає Сковорода, – точна наука і політика без благого серця? Хіба що стане знаряддям злоби, підступу, мечем у руках біснуватого або крилами й рогами у свині...» [цит.: 6, с. 15]. Учення Григорія Сковороди допомагає нам жити та боротися за перемогу, за право бути собою.

«Світове та національне пошанування 300-ліття визначного українського філософа затьмарило бомбування і фактичне знищення російською ордою Музею у Сковородинівці, де великий українець прожив свої останні роки і дні та заповів себе похоронити. Проте цей факт має й велике символічне значення – він позначає остаточний світоглядний розрив путінської Росії з історико-культурною спадщиною України-Руси. Нині ніхто, зокнайменше в Україні, не наважиться популяризувати нав'язувані Росією терміни так званого «російського світу» про «єдиний народ – єдина культура – єдина мова» [24, с. 9].

Образ Григорія Сковороди символізує для українців спадкоємність вікової історії нації. Погляди та ідеї видатного мислителя є тією необхідною джерелознавчою скарбницею світоглядної ідеології щодо формування національної та громадянської свідомості нової генерації, оновлення шляхів та джерел автентичного, сповненого індивідуального смислу життя українців та українок, цінними взірцями життєвої сили нашої нації і духовними дороговказами для нас, нащадків, у боротьбі за свободу і незалежність України, щоб «жити разом у мирі, злагоді, рівності та гідності» («Біла книга Ради Європи з міжкультурного діалогу»), утверджуючи демократичні принципи та цінності гуманізму.

У Психологічній енциклопедії (автор-упорядник О. Степанов) гуманізм (з лат. *humanus* – людський, людський) трактується як «прояв суспільної свідомості, що виявляється у ставленні до людини як до найвищої суспільної цінності, у визнанні її як особистості, що має права на свободу, щастя і всебічний розвиток своїх здібностей. Як властивість особистості гуманізм виявляється в глибокій повазі до інших людей, їх життя і діяльності, у душевній теплоті і в прагненні допомогти в потрібний момент» [16, с. 93].

Розглядаючи гуманізм як духовно-культурне явище, яке є головним змістом цивілізаційного процесу в сучасному просторі соціокультурного буття людини, учені ана-

лізують його у різноманітних формах та якостях: як етичну норму, соціальний ідеал, духовну цінність, свободу волі, взаємодопомогу та співробітництво, повагу до прав і гідності особистості, рівність та рівноправність, справедливість, захист від зла і насильства у будь-яких його проявах.

На думку президента НАПН України В. Кременя, об'єктивна логіка розгортання сучасного соціально-політичного і культурного життя перетворює гуманізм і філософську антропологію на новий тип світогляду – людиноцентризм. Як зазначає науковець, «поняття людиноцентризму сповнене глибокого філософського змісту. Терміном «людиноцентризм» позначаються різноманітні й водночас концептуально спрямовані відтінки філософської думки, об'єктом яких є людина. Тілесність, обдарованість, духовність, освіченість, моральність, егоїзм, розумність, цілеспрямованість – усе це є фрагментами постійно змінюваної картини буття людини, які розкривають її нові аспекти, але не вичерпують нескінченного змісту» [11, с. 9].

Сучасне осмислення найскладніших феноменів учення Сковороди у контексті психології «ґенези здійснення» особистості С. Максименка [14] дає змогу встановити іншу «точку відліку» для розвитку особистості у антропологічному, онто-, гносео- та аскіологічному наукових ракурсах: індивідуальний пошук людиною для себе тієї «неоднакової рівності», яка, як зазначав С. Кримський, «...має відкрити своє небо і землю, знайти «твердь» свого буття, визначити стихії долі, знайти душу і увійти в «паузи» воскресного споглядання» [12], коли людина дійсно стає найвищою цінністю у суспільстві, у якому реально забезпечуються усі передумови та засоби для її здійснення як суб'єкта і творця історії, як цілісної особистості.

«Цілком логічною виглядає потреба в активному пропагуванні ідей, цінностей і загальному життю та творчості великого українця Григорія Сковороди нарівні з Тарасом Шевченком. Адже світоглядна сковородинівська доктрина може бути означена терміном людиноцентризму, де інтереси людини – понад усе, а шевченківська світоглядна доктрина, відповідно, – україноцентризмом, де інтереси України – понад усе. Поєднання цих двох світоглядних підходів створює своєрідну об'єднуючу ідеологію для України з умовним гаслом: «Людина та Україна – понад усе» [24, с. 10].

Як зазначає дослідник життя і творчості Г. Сковороди Ю. Барабаш, «беручи рівень філософський (і при цьому ні на мить не втрачаючи з поля зору суттєві якісні роз-

біжності між притаманним Сковороді переважно філософським і Шевченковим суто мистецьким способами осягнення світу), не залишаймо поза увагою властиве обом антропоцентричне й екзистенційне сприйняття буття, переживання його як людського «буття-у-світі». Із цим тісно пов'язаний спільний для Сковороди і Шевченка кордоцентризм, трактування – у душі національної традиції – «серця» як основного осердя людської сутності. На рівні морально-релігійному відзначимо сповідування постулату про самоцінність людської особистості, її права на індивідуальну неповторність, незаперечний для обох пріоритет універсальних принципів християнської моралі» [2, с. 210].

Григорій Сковорода вірив у духовне відродження свого народу, у добру природу навіть глибоко зіпсованих суспільством людей. Джерело лиха він шукав не в інших народах, а в падінні її соціальної верхівки, що зрадила моральним засадам свого народу. Філософ говорив, що народ, який заснув, обов'язково прокинеться: «Вони мудрують: простий народ спить, але в кожному сні існує прокидання, а той, хто спить, не труп і не задубіла падала. А коли він виспить, то прийде до тям...» [19]. Тому образ Сковороди є символом мудрості, нескореності української нації.

Г. Сковорода особливу увагу приділяв аналізу проблеми спрямування людини через самопізнання до осягнення власного життєвого призначення. Його ідеї – «світ ловив мене, та не спіймав», «сродної праці» – долучилися до лейтмотиву психологічних шукань багатьох діячів Києво-Могилянської колегії. У продовження цих ідей П. Чамата досліджував проблеми самопізнання та самосвідомості у збірниках статей «Нариси історії вітчизняної психології» (1952–1959). Засновник вітчизняної психологічної школи Г. Костюк зауважує, що «На тлі асоціаційних концепцій людської психіки, які склалися в другій половині XVIII ст., ідеї Сковороди про суперечливу єдність психічного життя людини являли собою спробу глибше заглянути в його структуру, розкрити рушійні сили його динаміки, наблизити його психологічну характеристику до тих проблем, які хвилювали філософію, етику і педагогіку» [9, с. 44].

Г. Костюк розробив власну концепцію особистості, згідно з якою індивід стає суспільною істотою – особистістю – у міру того, як у нього формуються свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції. Особистість, на думку вченого,

є складною цілісною «системою систем», у якій інтегруються та диференціюються психічні властивості індивіда як об'єкта і суб'єкта суспільних відносин в умовах здійснення ним спілкування з іншими людьми та різних видів діяльності.

Науковці наголошують, що, будучи послідовником теорії гетеростазу, Г. Костюк дав поштовх для розвитку теорій особистості, в основі яких лежить інтеграція мотивів людини, підпорядкованих завданням самореалізації, спрямованості в майбутнє, а також різні засоби, завдяки яким люди досягають особистісного зростання і самореалізації [21, с. 220]. Зміна соціального світу, що поступово відкривається для особистості, спонукає її до змін у сприйнятті себе та інших, сприяє розвитку самосвідомості, що виявляється у формі самопізнання, вимогливості до себе, прагнення до самоствердження та самовдосконалення [21, с. 141]. Учений зазначав, що справжнє мистецтво виховання виявляється там, де воно спирається на прояв саморуку, ініціативності, самостійності, творчої активності.

Визнання важливості вчинкової активності для людини як суспільної істоти і для людства як соціального утворення спричинило розроблення та запровадження у психології *вчинкового підходу* (В. Роменець та ін.) [17; 18]. Ядерними категоріями психології вчинку постали ті ж самі екзистенціали людського життя, які притаманні й філософсько-психологічним поглядам «українського Сократа» [7, с. 100]. «...Твори Г. Сковороди, як і його життя, просякнуті критикою суспільства, суспільних вад, з одного боку, а з іншого – спрямовані до кожного представника цього суспільства, який здатен почути й зреагувати на почуте... Проте у взаємодії ба навіть у боротьбі між індивідуальною суб'єктивністю і зовнішньою колективністю Сковорода утверджує онтологічну первинність суб'єктивності людини» [7, с. 101].

Аналіз психічних явищ через призму вільної дії відображає магістральну історичну тенденцію психологічної науки вивчення людини як незалежної особистості із власними цілями та смислами. Ідею вільної дії людини, яка визначає цю дію у своїй феноменологічній представленості, можемо відшукати у працях представників різних психологічних напрямів і різних історичних періодів [7; 8; 21; 22; 26].

Ідея спорідненої діяльності («сродної праці») – один із найбільш відомих концептів філософії Сковороди. Тема спорідненості з найбільшою повнотою розгорнута в діалозі «Розмова, названа алфавіт, чи буквар світу», який належить до фунда-

ментальних праць мислителя і містить не лише онтологічне, гносеологічне та антропологічне вчення Сковороди, а і його соціально-погляди. Одна з глав діалогу, названа автором «Ознаки деяких спорідненостей», являє прикмети людської професійної діяльності. У ній розглядаються «природженість до хліборобства», «природженість до військового», «природженість до богослов'я», схильність до вчених занять, торгівлі, ремесел, мистецтва [19, с. 436–443]. Особливу увагу Сковорода звертає на підбір майбутніх чиновників та посадовців за професійними та моральними якостями: «Коли, за приказкою, мостишся, як коза на покрівлю, для того, щоб через неї скочити на купу багатого марнославства, видно, як у дзеркалі, що ти не до посади старатливий, а через те й не народжений; відповідно й не записаний на небесах, хіба що в людей» [19, с. 447].

М. Томенко [24] наголошує, що Григорій Савич не обійшов увагою іншу, нині вкрай актуальну для України тему, – «сродності до воїнства». Покликання «природного воїна» він убачає у місії долати кривду, захищати невинність, оберігати основу суспільства – ПРАВДУ. Читаємо у Сковороди: «А хто воїном народжений бути – держай, озбройся!.. Що може бути солодше природженому воїнові, як військова справа? Захистити від образи, захистити страдну й безборонну невинність, заступитися за основу суспільства – *правду...*» [19, с. 439].

Жити у гармонії з природою, збагнути своє природне покликання, розуміти природу – це теж складники сковородинівської концепції спорідненої (сродної) праці. У «Вдячному Еродії» сказано: «Усяка справа має успіх, коли природа сприяє. Не заважай лише природі і, коли хочеш, знищуй перепони, ніби очищаючи їй шлях: воїстину, все вона чисто й справно зробить. Клубок сам від себе покотиться з гори: забери лише камінь, що лежить на перепоні. Не вчи його котитися, а лише допомагай. Не вчи яблуню родити яблука: вже сама природа її навчила. Загороди її лише від свиней, зріж будяки, прочисть від гусені, стеж, аби на коріння не потрапляла сеча, і таке інше. Учителю чи лікарю не є вчитель та лікар, вони лише служники природи, єдиної справдешньої лікувальниці й навчительки. Буде так: хто захоче чогось навчитися, повинен до того зродитися» [20, с. 108].

Унікальною та своєрідною, кардинально відмінною рисою українського народу є «філософія серця». Основоположником цього вчення справедливо вважають Григорія Сковороду, твори якого були пронизані ідеями кордоцентризму. Поняттю

серця належить центральне місце в українській філософії. Серце розглядається як надзвичайно насичений різноманітними смислами глибинний символ. У ньому коріняться моральні стани, воля, усі почуття взагалі й особливо релігійне почуття, із нього виходить любов, і в тому числі серцю приписується гносеологічна (пізнавальна) функція. Як наголошує В. Кремень, «філософія «екзистенції серця» Г. Сковороди – це велике передбачення прийдешності філософії людиноцентризму, яка звертається до неперехідних цінностей, прагне підійти осягнення помежових основ буття... Це означає, що «любов до мудрості» нерозривно пов'язана з «пізнанням себе» – головним кредо Григорія Сковороди. Цим засвідчується високий рівень його філософської рефлексії про людину, що посилює сьогодні значення філософії людиноцентризму в усіх сферах соціального, культурного, політичного та суспільного буття» [10].

Українська психологія має вагому традицію цілісного осмислення особистісних характеристик, відповідальних за стійкість людини в життєвих обставинах, незалежність від впливів, спротив несприятливим обставинам, за вміння робити власний відповідальний вибір і його дотримуватися незалежно від негативних впливів [3; 14; 17; 26]. Ми знаходимо найповніший перелік цих характеристик і спроби їх глибокого філософського й психологічного осмислення у творах Григорія Сковороди.

Український мислитель акцентує увагу на необхідності розуміння людиною свого місця у світі, свого призначення. Вона повинна знайти у своєму житті те, що є загальнолюдським, і те, що надає їй життю сенс. Утрата людиною самої себе полягає не в турботі про «тілесні» нестатки, а в перенасиченні ними, у забуванні моральних потреб. Тому істотною рисою людиноцентризму Г. Сковороди є «міра», «вдячність». Володіти почуттями міри означає задовольнятися малим. Якщо заздрість – джерело всіх пристрастей і незаконних діянь, то почуття міри – джерело розумного і чесного способу життя, вона «є твердість і здоров'я серця».

Нам імponує думка М. Боришевського про те, що «духовно довершена особистість не лише усвідомлює вирішальне значення моральності у міжлюдських взаєминах, у розвитку суспільства на гуманістичних засадах, але й активно утверджує моральне начало у повсякденному житті – у ставленні до інших людей, до себе самої, виявляючи такі особистісні риси, як доброта, справедливість, співчутливість, доброзичливість, толерантність, щирість, сумлінність, повага до іншої людини, готовність їй допомогти,

почуття власної гідності, самокритичність, принциповість. Ці та подібні до них позитивні характеристики виявляються також у непримиренному ставленні людини до фальші, цинізму, безвідповідальності, лицемірства, підлабузництва, хитрощів, лінощів, неробства та пов'язаного із цим паразитичного існування, утриманства» [3, с. 53].

Розкриваючи методологію суб'єктно-вчинкового підходу, В. Татенко наголошує: «Свобода волі, свобода творчості, свобода совісті, право на вибір, можливість самоактуалізації, самовдосконалення, саморозвитку – ці та подібні інтенції становлять ціннісно-сміслову ядро людського способу буття. Кожна людська істота і кожна людська спільнота прагнуть хоча б у чомусь ствердитися як автор-творець, виявити свою унікальність, неповторність, своєрідність, індивідуальність. <...> Бути суб'єктом – значить: виступати ініціатором, автором-творцем і творчим виконавцем своїх життєвих проєктів; починати причинний ряд із самого себе, а не бути спричиненим лише активністю інших; виявляти вибірковість щодо впливів природного та соціального оточення; перетворювати дійсність, а не тільки пристосовуватися до умов існування; долати зовнішні та внутрішні перешкоди, а не лише оминати їх чи зупинятися перед ними; протистояти тому, що може зашкодити існуванню і досягненню життєво важливих цілей; бути вірним собі, залишатися собою і змінювати себе за власним бажанням у різних життєвих ситуаціях» [22, с. 4–5].

Дослідник життя і творчості Г. Сковороди філософ Мирослав Попович вважає видатного мислителя найсучаснішим філософом, який заклав гуманістичні цінності, етику, моральні чесноти в основу морального виміру сучасної філософії, науки, пізнання. Учений наголошує, що «бути людиною – означає бути вільною людиною. <...> У перекладі на мову політики гасло свободи, справедливості і солідарності являє собою вираз основних характеристик сучасного західного суспільства: політична (парламентська) демократія, ринкова економіка і національна державність» [15, с. 312].

У праці «Григорій Сковорода: філософія свободи» важливим є припущення М. Поповича про те, що «літературні і філософські діалоги Сковороди є стилізованим «високим» відтворенням у вишуканій літературній формі реальних розмов філософа з простими співбесідниками, оскільки у цих творах чується жива інтонація то суперечки, то монологу-проповіді» [23].

Як зазначає В. Литовський, «Г. С. Сковорода впевнений, що люди відкриті діа-

логу. Принаймні діалогу з людиною, для якої, як для Сократа, діалог є не засобом існування, а здійсненням буття. Показово, що Г. С. Сковорода як учитель дорослих людей, із якими вів діалоги, не вчив вести діалог, а створював умови, в яких людина вчилася вести діалог, беручи у діалозі участь» [13, с. 71].

Нагальним завданням сучасної науки стає «не стільки розроблення усе більш вишуканих засобів задоволення перманентно зростаючих людських потреб, скільки попередження лавиноподібних зростаючих соціальних недугів (жорстокість, цинізм, геноцид, садизм, тероризм тощо), а серед завдань людинознавства чільне місце слід надати всебічному вивченню сучасної особистості як феномену унікального значення» [1, с. 25]. Тут варто звернути особливу увагу на таку рису характеру особистості, як людяність, «...що виявляється в гуманному ставленні і повазі до людей, уболіванні за їх здоров'я і добробут, щирому прагненні допомогти у скрутній ситуації... У різних соціальних групах людяність є однією з найбільш референтних рис» [16, с. 190].

Т. Титаренко наголошує, що «впливи сучасності на особистість можна позначити:

- як соціокультурну контекстуальність, що забезпечує підвищену чутливість, сенситивність особистості до голосів культури, релігії, політики, економіки;

- як діалогічну комунікацію, що передбачає діалог особистості і культури, спілкування з реальним та уявним оточенням, із минулим, теперішнім і майбутнім;

- як множинну ідентифікацію з численними й невинними переживаннями себе в різних іпостасях;

- як толерантність до своєрідності, що підкреслює характерне для постнекласичного світу зростання поваги до унікальності кожної особи, неповторності її життєвого світу;

- як акцент на лінгвістичному існуванні реальності, розумінні її як дискурсу, що сприяє самоконституюванню особистості» [26, с. 47].

Суспільство дійсного гуманізму – це суспільство, яке цілком усвідомлено бере на себе як основну турботу та піклування завдання дбати про те, щоб було кому вибирати, було що вибирати, було для чого вибирати і щоб цей та такий вибір здійснився. У діалозі «Розмова, названа алфавіт, чи буквар світу» Г. Сковорода вимальовує образ досконалого світоустрою, ідеально гармонізованого соціуму, з усім багатством і різноманітністю його окремих «спорідностей». Це образ водограю, оточеного різ-

ної форми, краси та місткості посудинами. Сковорода пише: «Бог подібний до багатого водограю, що наповнює різні посудини відповідно до їхнього об'єму. Над водограєм напис: «Неоднакова всім рівність». Ллються з різних рурок різні струмені у різні посудини, що стоять довкола водограю. Менша посудина має менше, але тим однакова вона з більшою, що так само повна. Бо щ є дурніше, як рівна рівність, яку дурні у світ ввести марно хочуть?» [19, с. 436–437].

Розгляд учення українського філософа Григорія Сковороди з позиції гуманістично-екзистенційної психології дав змогу виокремити багатогранні контексти, зокрема бачити в людському індивіді активну діяльну особу, суб'єкта самоздійснення, життєтворчості та свободотворчості. Як наголошує В. Шевчук, «таїна людини, без сумніву, належить до кола вічних проблем. Розгадка її таїни окреслена в настановах українського мислителя: почув себе; збагни себе міцно; увійди в хоромину свою; повернись у дім свій; пізнай у собі другу людину» [25].

Висновки з проведеного дослідження.

Аналіз і переосмислення творчої спадщини непересічної особистості «українського Сократа» в контексті сучасної вітчизняної психологічної науки дає змогу розкрити проблему людиноцентризму і гуманізму як важливих ознак цивілізаційного розвитку українського суспільства, що визнає людину, її честь і гідність, свободу, право на щастя, реалізацію власних здібностей як найвищі гуманістичні цінності. Учення видатного українського філософа таїть у собі величезні поклади продуктивних і гостроактуальних тем для сьогодення, із-поміж яких – феномени людини, її життя та щастя, гуманізму, концепти «філософії серця», «сродності», «республіки духу», міркування щодо пізнання людиною себе, її взаємодії зі світом та іншими людьми, набуття «сутнісного Я», особистісного зростання та самовдосконалення, боротьби за свободу, автономію і демократичні цінності.

Вільний народ вільної країни, для якого ціннісним поводитирем і правдивим дороговказом у формуванні духовного коду української національної ідентичності є великий любомудр Григорій Савич Сковорода, ніколи не буде скореним і поневоленим жодним загарбником!

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балл Г. О. Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці : монографія / за ред. Г. О. Балла. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 206 с.
2. Барабаш Ю. Дух животворить. Київ : Темпора, 2014. 478 с.

3. Боришевський М. Й. Соціально-психологічна сутність та генеза духовності особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2009. Т. XI. Ч. 1. С. 50–59.

4. Василькевич Я. З., Кізь О. Б., Кікінежді О. М. Психологічний дискурс ідей Григорія Сковороди. *Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди)* : зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф., м. Київ, 10–11 листопада 2022 р., С. 120–122. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u368/zbirnik_materialiv_konferenciya_duhovniy_kod_ukrayinskoji_identichnosti_u_vimiri_mizhkulturnoi_komunikaciyi.pdf

5. Григорій Сковорода у сучасному багатомірному світі : збірник тез VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 16 листопада 2022 р. / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника ; відп. за вип. В. М. Качмар, Л. В. Рижак, Н. І. Жигайло, Ю. В. Максимець. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 316 с.

6. Донцов Д. Дороговказ Григорія Сковороди нашій сучасності. Київ, 2000. 20 с.

7. Історіографічні та методологічні координати теорій соціальної психології : монографія / за наук. ред. М. М. Слюсаревського. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 360 с.

8. Кікінежді О. М., Кізь О. Б., Василькевич Я. З. Особистість у філософсько-просвітницькій спадщині Григорія Сковороди: психологічний аспект. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. Вип. 6 (70). С. 49–57. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/27794>

9. Костюк Г. С. Елементи діалектики в психологічних поглядах Г. С. Сковороди. *Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди*. Київ : Вища школа, 1972. С. 33–53.

10. Кремень В. Г. Філософія Григорія Сковороди в контексті людиноцентризму. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. № 4 (2). С. 1–8. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4202>

11. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Педагогічна думка, 2009. 520 с.

12. Кримський С. Філософ, якого «не спіймав світ». *День. Україна Incognita*. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/filosofyakogo-ne-spijmavsvit.html>

13. Литовський В. Ф. Психологічна спадщина Г. С. Сковороди через призму діалогічності української культури. *Історико-психологічна реконструкція психологічної думки в етнокультурному просторі*

України : монографія / за ред. В. Т. Куєвди, В. В. Турбан. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. С. 66–90.

14. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : КММ, 2006. 240 с.

15. Попович М. Бути людиною; вид. 3-є, перероб. Київ : Києво-Могилянська академія, 2016. 336 с.

16. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.

17. Роменець В. А. Вчинок і постання канонічної психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 11–37.

18. Роменець В. А. Історія психології XIX – початку XX століття : навчальний посібник / гол. ред. С. В. Головка ; вступ. ст. В. О. Татенко, Т. М. Титаренко. Київ : Либідь, 2007. 832 с.

19. Сковорода Г. Твори : у 2-х т. ; 2-е вид., виправ. Київ : Обереги, 2005. Т. 1 (5). 528 с.

20. Сковорода Г. Твори : у 2-х т. ; 2-е вид., виправ. Київ : Обереги, 2005. Т. 2 (6). 480 с.

21. Становлення психологічної думки в Україні: провідні ідеї та історія розвитку : колективна монографія / В. В. Турбан, Л. З. Сердюк, Ю. Т. Рождественський та ін. ; за ред. В. В. Турбан. Київ ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 306 с.

22. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.

23. Творчість Г. С. Сковороди як метатекст української культури. *Пам'яті Мирослава Поповича* : матеріали XXVI Харківських міжнародних сквородинівських читань, ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди», 28–29 вересня 2018 р. Харків : Майдан, 2018.

24. Томенко М. В. Як вивчати, популяризувати і шанувати спадок Григорія Сковороди у часи воюючої України. *Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди)* : зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф., м. Київ, 10–11 листопада 2022 р. Київ, 2022. С. 9–13. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u368/zbirnik_materialiv_konferenciya_duhovniy_kod_ukrayinskoji_identichnosti_u_vimiri_mizhkulturnoi_komunikaciyi.pdf

25. Шевчук В. О. Пізнаний і непізнаний СФІНКС. *Григорій Сковорода сучасними очима*. Київ : Пульсари. 2008. 528 с.

26. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості : наукова монографія / Т. М. Титаренко та ін. ; за наук. ред. Т. М. Титаренко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 512 с.